

erőszak alkalmazásának eldöntése az evilági hatalmak kezében van! Nekik a jogos önvédelmi háború egy használható eszköz. Ha kimarad az erőszakmentesség párhuzamos hangsúlyozása, mit teszünk majd akkor, ha erőszakalkalmazásra kerül sor? Hogyan tudjuk megállítani az erőszakot? Mit tudunk majd mondani a (többségben lévő) olyan keresztény testvéreinknek, akiknek az ellenszereget helyett a jogos önvédelem létezik a szótárakban. Lehet, hogy ők nem csak szóval, hanem önként kardot ragadva is ünnepleni fogják majd az evilági hatalmak döntését?

Ugyancsak komoly veszélynek gondolom azt is, ha kizárólag csak az erőszakmentesség felől közelítjük meg a problémát. Mert ezzel tudattalanul, és szándékunk ellenére is a mesterünk által használt, és fontosnak ítélt egyik eszközt, a jézusi okosságot vetjük el. A józanész is azt diktálja, hogy legyünk körültekintőek, a jézusi okosság pedig azt, hogy használjuk a jézus által élénk tárt eszközöket, amibe az erőszak alkalmazás (testi és szellemi /megfélemlítés/) semmilyen körülmény között (önvédelem esetén) sem fér bele.

Mit tegyünk hát?

A jézusi okosság (körültekintő, minden veszélyt és lehetőségét számba vevő), és a jézusi oktalanság (az erőszak alkalmazást semmilyen körülmény esetén sem igénybevevő) szempontjai által meglátott MINDKÉT VESZÉLYRE EGYSZERRE kell felhívni a figyelmet, és ezek csökkentése érdekében egyszerre kell megtennünk azt, amit lelkiismeretünk diktál.

Náci gondolatával zárom töprengésemet:

„Tájékozottnak látszó okoskodást és kegyes lelkesedést fel kell váltsa a magunk küldetésének világos megfogalmazása és ahhoz való hűség. Elkiáltotta már valaki magát, hogy az országunk erőszakot szenved, és válasz erőszakra készül? A kettőt így együtt?”

GROMON ANDRÁS

JÉZUS ÉRZELMEI

Amikor Jézus érzelmeit akarjuk szemügyre venni, akkor tudatosítanunk kell, hogy a szokottnál is nagyobb mértékben vagyunk ráutalva az evangélisták beszámolóira, hiszen az esetek többségében *nem maga Jézus* nyilatkozik az érzelmeiről (persze ilyenkor is meghatározó, hogy az evangélisták mit és hogyan közvetítenek a hozzájuk eljutott hagyományból), hanem *az evangélisták kommentárjai* utalnak azokra.

Jézusnak az evangéliumokban megjelenő érzelmeit számba véve enyhén szólva meghökkenítő, hogy a negatívnak nevezhető érzelmek vannak *túlsúlyban*: bosszankodott, feldúlt, mérges, zaklatott és indulatos volt, haragra gerjedt. Ezeket részletesen bemutattam *A dühös Jézus c. tanulmányomban*.

Most a többi érzelmét vesszük sorra, mégpedig úgy, hogy a ritkábban előfordulóktól (vagy csak az evangélisták által ritkábban följegyzettektől?) haladunk a gyakoribbak felé.

Öröm

A szinoptikus evangéliumok egyszer említik meg kifejezetten, hogy Jézus örült (János evangéliuma is csak egyszer, szinte mellékesen említi Jézus örömét: 15,11), mégis van három olyan hely, amely erre utal: egy kifejezetten, kettő pedig burkoltan.

Lukács szerint (10,21) a hetvenkét tanítvány missziós útjáról való visszatérése után Jézus „a Lélek hatására felujjongott”, és ezt mondta: „*Magasztallak téged, Atyám, ég és föld Ura, mivel elrejtetted ezeket a »bölcsek és értelmesekek« elől, az »éretleneknek« azonban feltártad. Valóban jó, Atyám, hogy így határoztaál jóakarotodban.*”

Sem az evangélista, sem Jézus nem mondja ki az „öröm” szót Jézus „megkeresztelésének”, azaz a Jordán-folyóba történt alámerítésének jelenetében, de aligha képzelődünk, ha azt gondoljuk, hogy hatalmas öröm töltötte el Jézust, amikor azt élte át, hogy Isten az ő „szeretett fiának” tartja, akiben „gyönyörködik” (Mk 1,11) – különös tekintettel arra, hogy előzőleg nyilván azonosult Keresztelő Jánosnak a szigorúan ítélkező Istenről alkotott képével (Mt 3,10-12). Feltételezésünk jogosságát megerősíti, hogy amikor Jézus a nyilvánosság elé lép, első mondatával evangéliumot, örömmüzenetet hirdet (Mk 1,15).

Bizonyos értelemben ennek az eseménynek a megismétlődését, illetve ennek az örömnek a felizzását láthatjuk Jézus „színeváltozásának” jelenetében (Mk 9,2-7).

Szomorúság

Két esetben értesülünk Jézus szomorúságáról. A béna kezű ember meggyógyításakor Jézus a farizeusok keményszívűsége miatt szomorodik el (Mk 3,1-6), kivégzése előtt pedig, a Getszemáni-kertben „halálos szomorúság” fogja el (Mk 14,34); ennek két oka is lehetett: a szenvedés- és halálfélelem mellett (vö. Lk 12,50!) legalább olyan súlyosan érinthette a hirtelen felismerés, hogy az általa remélt áttörés nem következett be, azaz sem a hatalmasokat, sem a népet nem sikerült megtérítenie, még tanítványai sem értik, mit akar, művét tehát az összeomlás fenyegeti.

Csodálkozás

A csodálkozás talán nem sorolható a szokványos értelemben vett érzelmek közé, de kétségtelenül sajátos érzelmekkel jár együtt. Két változatban is találkozunk vele Jézusnál.

Amikor szülőfalujában „családja és rokonai” megvetették őt mint prófétát, „csodálkozott bizalmatlanságukon” (szokványos fordításban „hitetlenségükön”: Mk 6,6). A szövegösszefüggés alapján elsősorban a *személye* iránti bizalmatlanságra kell gondolnunk, de benne lehet *Isten* iránti bizalmatlanság is: „nem nézték ki” Istenből, hogy egy egyszerű ember („emberfia”) által szólhat hozzájuk. A másik helyzet az előbbinek épp az ellenkezője: Amikor azt tapasztalja, hogy a kafarnaumi százados feltétel nélkül bízik gyógyítói szándékában és képességében, Jézus

„megcsodálja” őt, és így szól: „Mondom nektek, még Izraelben sem találkoztam ilyen nagy bizalommal” (szokványos fordításban „hittel”: Lk 7,9; érdekes: Máté a „megcsodálta őt” helyett itt is azt írja: „elcsodálkozott”: 8,10).

Vágyak

Az érzelmek sajátos válfaját alkotják a vágyak. Lukács evangéliuma két esetben beszél Jézusnak valamilyen vágyáról.

Az egyik: „Azért jöttem, hogy tüzet gyújtsak az országban, és mennyire szeretném, ha már égne” (Lk 12,49)! Bár nem könnyű megmondani, pontosan miféle tüzre gondolt Jézus, azt biztosan feltételezhetjük, hogy az élethez szükséges, fényt és meleget adó tűz fellobbanására vágyott, nem pedig arra az életet megsemmisítő tüzre gondolt, amellyel Keresztelő János fenyegetőzött (Mt 3,12; Lk 3,17), amelyet ötven-ötven ellenfelére Illés próféta „hívott le az égből” kétszer is (2Kir 1,10-12), és amelyet Jézus tanítványai is be akartak vetni a szamaritánusok ellen (Lk 9,54). Talán nem tévedünk, ha közelebbről az Isten, a jó Atya iránti lelkesedés tüzeire gondolunk (vö. Lk 10,21), illetve az Isten és az ember közötti kölcsönös szeretet tüzeire (vö. Mk 9,49).

A másik: Amikor letelepedtek az utolsó vacsora asztalához, Jézus így szólt tanítványaihoz: „Vágyva-vágytam arra, hogy megegyem veletek ezt a pászkabarányt, mielőtt szenvedek” (Lk 22,15). Sajnos nincs a kezünkben fogódzó arra nézve, hogy pontosan miért vágyódott Jézus oly nagyon erre a közös vacsorára, találgatásokba pedig nem érdemes bocsátkozni – annál is kevésbé, mivel itt úgy tűnik, hogy Jézus biztosan bekövetkezőnek látja szenvedését, holott később, a Getszemáni-kertben még reménykedik, hogy talán elkerülhető: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár...” (Mt 26,39).

Vonzalmak

A szinoptikus evangéliumokban egyetlen alkalommal találkozunk Jézus érzelmi vonzódásának kifejezett megnevezésével: Az „örök élet” elnyerésének feltételeiről érdeklődő gazdag ember a jól ismert parancsok hallatán azt mondja: „Rabbi, ezeket mind megtartottam ifjúkorom óta.” Márk pedig hozzáfűzi: „Jézus ránézett, és megkedvelte” (Mk 10,21).

János evangéliuma még két esetről tud, és azt írja: „Jézus kedvelte Mártát, nővérét [Máriát] és Lázárt” (11,5), illetve egyik tanítványát, a hagyomány szerint Jánost, aki az utolsó vacsorán „ott nyugodott Jézus keblén” (13,23; 19,26; 20,2; 21,20).

Magány

Jézus sem beszél róla kifejezetten, és az evangélisták sem szólnak Jézus magányáról és magányossági érzéseiről, de jó néhány alkalommal lehetünk tanúi Jézus rettenetes – szellemi – magányának, amely környezetének, elsősorban tanítványainak értetlenségéből fakad. Indulatos, vagy legalábbis szenvedélyes kifakadásai árulkodnak magányának érzelmi mélységeiről:

Názáreti hallgatói „rémülten ámuldoznak”, és zavartan kérdezik, „miféle bölcsesség adatott ennek”; úgy vélik,

túlságosan is jól ismerik őt és egész rokonságát ahhoz, hogy ne tudjanak mit kezdeni prófétai föllépésével. „Megbotránkozásukra” Jézus így reagál: „Csak a hazája veti meg a prófétát, meg a rokonai és a családja” (Mk 6,1-4).

A „színeváltozás” hegyéről lejöve odamegy hozzá egy epilepsziás fiú apja, és kéri, hogy gyógyítsa meg, mert tanítványai nem voltak képesek rá, mire Jézus rögtön kifakad: „Ó, ti Istenbe vetett bizalom nélküli nemzedék vagytok! Hát meddig legyek még veletek? Hát meddig viseljétek el titeket?” Majd amikor az apa szavai elárulják, hogy őt sem az Istenbe vetett bizalom, hanem Jézus mágikus gyógyító erejének feltételezése mozgatja („Ha képes vagy valamire...”), akkor ő szinte rátamad: „Ez a »Ha képes vagy«! Minden lehetséges annak, aki bizik Istenben” (Mk 9,14-27).

Miután a farizeusokkal és írástudókkal folytatott tisztasági vita végén Jézus világossá tette a tömeg számára, hogy „*semmi olyan nem teheti tisztátalanná Isten előtt az embert, ami kívülről megy beléje; hanem az teszi tisztátalanná az embert, ami kijön belőle*” (Mk 7,15), tanítványai még mindig „talányosnak” találják e szavakat, és megkérdezik őt azok értelméről. Ekkor Jézus kirobban, és egyenesen vulgárisává válik: „*Ti is ennyire értetlenek vagytok? Nem fogjátok föl, hogy semmi, ami kívülről megy be az emberbe, nem teheti tisztátalanná, mivel nem a szívébe megy, hanem csak a gyomrába, majd pedig a budiba kerül?*” (Mk 7,18)

Egy alkalommal a tanítványok elfelejtettek elegendő kenyeret beszerezni, csak egyet vittek magukkal a bárkában, s azon vitatkoztak egymással, hogy nincs kenyérük (konkrétan talán azon, hogy ki a felelős, és kié legyen az az egy). Ekkor már túl voltak a két „kenyérszaporításon”, de ők még mindig nem értették Jézus példájának tanulságát, hogy ha kevés ennivaló van, akkor nem vitatkozni kell, hanem megosztani azt, ami van. Értetlenségük nyomán csak úgy záporoznak rájuk a „tudományával” magára maradt Jézus kérdései: „*Miért vitatkoztok azon, hogy nincs kenyéretetek? Még mindig nem fogjátok föl, és nem is értitek? Megkövesedett a szívetek? Nem emlékeztek, hogy amikor az öt kenyeret megtörtem az ötször sok embernek, hány tele hordeszköznyi kenyérdarabot vettetek át?*” ... És amikor hét kenyeret törtem meg a négyszer sok embernek, hány tele fonott kosárnyi kenyérdarabot vettetek át?” ... *Még mindig nem értitek?*” (Mk 8,14-21)

Amikor Jézus elkezdli oktatni tanítványait arról, hogy számolnia kell elvettetésével, szenvedésével, sőt megöletésével is, akkor a többiekkel együtt messiási álmokat kergető Péter megpróbálja szép vallási érvekkel „észhez téríteni” („Isten őrizz, uram! Semmiképp nem történik ez veled!”). Jézus ekkor páratlan reagálásra ragadtatja magát: „*Menj innen mögém, sátán! Mert nem Isten gondolatái járnak a fejedben, hanem az emberekéi*” (Mk 8,31-33; Mt 16,21-23)!

Az utolsó vacsorán kétszer is nyilvánvalóvá válik a tanítványok teljes értetlensége.

Először versengés támad köztük amiatt, hogy melyikük számít a legnagyobbknak. Ironikus kérdések zuhataga árulkodik Jézus fájdalmas magányáról: „Végére is ki a nagyobb? Aki az asztalnál ül, vagy aki felszolgál? Hát nem az, aki az asztalnál ül? Én azonban olyan vagyok közöttetek, mint aki felszolgál. Ti viszont? Ti mindvégig kitarítottatok velem próbatételeimben?? És én királyi uralmat hagyok rátok?? Ahogyan Atyám hagyott rám?? Hogy asztalomnál egyetek és igyatok »az én országomban«?? És majd trónon ülve ítéletek Izrael tizenkét törzsét??” (Lk 22,27-30).

Azután – tekintettel a veszélyes helyzetre, Jézus levegőben lógó letartóztatására – a tanítványok elkezdhetek így gondolkodni és egymás között pusmogni: „Elmúltak a szép galileai napok... Most már nekünk kell gondoskodnunk magunkról! Most mindegyikünknek pénzre lesz szüksége, meg útravalóra, és mindenekelőtt fegyverre, hogy megvédhesse magát. Egy kardra nagyobb szükség lesz, mint egy köpenyre!” Jézus meghallhatta ezt, ezért megkérdezi tőlük: „Amikor elküldtelek titeket erszény és tarisznya nélkül, volt-e hiányotok valamiben?” Gyanútlanul azt válaszolják: „Semmiben!” Ismét következnek a mélységes csalódottság ironikus és keserű kérdései: „Most viszont, akinek van erszénye, vegye elő?? Hasonlóképpen a tarisznyát is?? És akinek nincs töre, adja el felsőruháját, és vásároljon??” Mire ők, tökéletesen értetlenül: „Uram, nézd, van itt két kard!” Ez több a soknál. Jézus csak annyit mond: „Elég” – és sajnálhatjuk, hogy ennek szónak a hanghordozását nem örökíthették meg... (Lk 22,35-38). Végezetül: főttebb már említettük Jézus „halálos szomorúságát” a Getszemáni-kertben (Mk 14,34), és azt, hogy ennek oka lehetett meg nem értettsége miatti végletes magánya is.

Higgadság és félelem

Néhány alkalommal megcsodálhatjuk Jézus különleges higgadságát, nyugalmát, lelki békéjét – annál is inkább, mivel ez minden esetben az életét fenyegető veszély kapcsán nyilvánul meg.

Amikor a Genezáreti-tavon hajójukkal hirtelen nagy viharba kerülnek, a tanítványok kétségbeesetten fölrázzák a szendergő Jézust, aki meglepő módon leteremti őket (Mk 4,40): „Miért vagytok ennyire gyávák? Hogyan van az, hogy még mindig nem bíztok Istenben?” Fontos tudatosítanunk: Jézus nyugalma, higgadsága nem annak titkos tudásából fakad, hogy a vihar hamarosan véget ér, még kevésbé, hogy képes varázsszóval véget vetni neki, hanem Istenbe vetett bizalmából, ami szintén nem azt jelenti, hogy a vihar megszüntetését vagy a biztos megmenetést remélte Istentől, hanem azt a bizonyosságot, hogy bármi történjék is, az Atya jóságos kezében vannak és maradnak: ha megmenekülnek, akkor is, ha belefutnak a tóba, akkor is – hiszen az Atya „három nap múltán” ismét felkelti az elhunytakat (vö. Mk 8,31).

Az összes többi előfordulásban az üldöztetés miatt fenyegeti veszély az életét. Józanul ő maga hívja föl tanítványai figyelmét arra, hogy számítania kell az erőszakos halálra

(Mk 8,31; 9,31; 10,33): „Az emberfiának sokat kell szenvednie... de három nap múltán újból talpra kell állnia.”

Ezért talán nem is annyira meglepő, hogy amikor a fari-zeusok figyelmeztetik: „Távozz el, és menj innen, mert Heródes meg akar ölni”, teljes nyugalommal így felel (Lk 13,32): „Menjete el, és mondjátok meg annak a rókának: Íme, démonokat űzök ki és gyógyításokat végzek ma és holnap, és a harmadik napon leszek készen...”

Szenvedésének közvetlen közelébe érkeve, a Getszemáni-kertben így imádkozik (Mk 14,36): „Abba! ... Vedd el tőlem ezt a poharat! De [akármilyen történik is], nem azt fogom cselekedni, amit én akarok, hanem amit te.” Azaz még a kereszt árnyékában is küldetése teljesítését (konkrétan a jeruzsálemi hierarchia előtti tanúságtételt) tartja szeme előtt, alárendelve ennek életet-halált egyaránt.

Ennél is megdöbbentőbb az a higgadság, amelyről már a kereszttúton, kivégzése felé haladva tesz bizonyosságot; mintha nem is az ő szenvedéséről és haláláról lenne szó, így oktatja az őt sirató-gyászoló jeruzsálemi asszonyokat (Lk 23,28): „Jeruzsálem leányai, ne miattam sírjatok! Sírjatok inkább magatok és gyermekeitek miatt!” Mivel az asszonyok sírása feltehetően nemcsak a természetes részvét megnyilatkozása volt, hanem a kivégzést végrehajtó római hatalom elleni tüntetés is, azt mondhatjuk: Jézust még az utolsó órákban is jobban érdekelte népe sorsa, mint saját erőszakos halála.

Félreértések elkerülése érdekében azt is meg kell jegyeznünk, hogy Jézus normális ember volt, ezért nincs mit csodálkozni azon, hogy rendkívüli békességébe és lelki nyugalmába olykor félelem és szorongás vegyült. Várható szenvedését nemcsak higgadtan bejelenteni tudta, hanem ezzel kapcsolatos szorongását is megvallotta bizalmas tanítványainak (Lk 12,49-50): „Azért jöttem hogy tüzet gyújtsak az országban, és mennyire szeretném, ha már égne! De [a szenvedésbe való] alámerítéssel kell alámeríttetnem, és mennyire szorongok, amíg be nem teljesedik!” A Getszemáni-kertben pedig, miután „szomorogni kezdett és kezdte elveszíteni nyugalmát” (Mt 26,37), így szólt hozzájuk (Mk 14,34): „Halálosan szomorú vagyok. Maradjatok itt, és legyetek résen!”

A fentiek alapján azonban megállapíthatjuk, hogy olyan személyiség volt, aki szorongásai és félelme ellenére hitelen biztathatta követőit ezekkel a szavakkal (Mt 10,28-32; Lk 12,4-7): „Ne féljete azoktól akik megölik a testet! ... Nemde két verebecskét egy fillérért adnak? De azért egy sem esik a földre Atyátok tudta nélkül. Nektek pedig még a hajatok szálait is megszámlálta Isten. Ne féljete tehát!”

Megrendültség és részvét

Jézusnak az evangélisták által leggyakrabban bemutatott érzelmi állapota – a bevezetésben említett negatív érzelmeiken kívül – a megrendültség és a mások iránti részvét sajátos ötvözet. Az eredeti görög kifejezést általában úgy szokták fordítani, hogy „megesett rajtuk a szíve”. Az itt használt *szplankhnidzein* ige gyökere a többnyire többes számban használt *szplankhnon* főnév, amelynek jelentése

általában „belső részek” (többnyire a nemesebb szervekre, de a zsigerekre vonatkozóan is), sajátos jelentése pedig „anyaméh”. A „megesett rajtuk a szíve” eredeti és teljes értelme tehát valahogy így fogalmazható meg: „lénye legmélyéig megrendülve együttérzett velük”.

Ez a kettős – egyrészt Jézus lelke mélyét, másrészt kifelé irányulását megmutató – érzelem volt benne, amikor megtisztulást kért tőle egy leprás (Mk 1,41), amikor szembesült a pásztor nélküli nyáj benyomását keltő tömeggel (Mk 6,34) vagy a tanítását kitartóan hallgató, de már éhes emberekkel (Mk 8,2), és amikor találkozott a tőle gyógyulást remélő két vakkal (Mt 20,34), illetve az egyetlen fiát gyászoló naini özvegygel (Lk 7,13).

Ugyanezt az érzelmi állapotot feltételezhetjük azonban néhány olyan esetben is, amikor az eredeti szövegben más kifejezést olvasunk. Például amikor Jézus megkérdezi ellenfeleit, szabad-e szombaton jót tenni, életet menteni, de ők hallgatnak, Jézust a szomorúság és a – szívük keménysége miatti – részvét keveréke fogja el (Mk 3,5). De ugyancsak erre a kettős érzelemre gondolhatunk, amikor azt olvassuk, hogy a süketnéma meggyógyítása előtt feltekintett az égre, és „sóhajtozott” (Mk 6,34), illetve a farizeusok csodajelkérése nyomán „lénye legmélyéig megrendülten felsóhajtott” (Mk 8,12). Végül ugyanez a kettős érzelem tölti el akkor is, amikor jeruzsálemi bevonulásaikor megsiratja a várost, mert megsejti annak pusztulását (Lk 19,41-42), majd a kereszttúton megint az őt sirató jeruzsálemi asszonyokat (Lk 23,28): megrendíti őt népének vaksága, ugyanakkor együtt is érez övéivel a rájuk váró keserves jövő miatt.

Érzelmek nyomán tettek

Jézus érzelmei nem voltak meddők, nem maradtak meg pusztán érzelmeknek, hanem többnyire valamilyen tett fakadt belőlük, az esetek többségében gyógyítás vagy tanítás. Az előbbire példa a leprás, a béna kezű ember, a süketnéma és a két vak meggyógyítása (Mk 1,41; 3,5; 7,34; Mt 20,34), az utóbbira leginkább tanítványainak oktatása (pontosabban kioktatása: Mk 7,18-23; 8,17-21; 8,33; Lk 22,24-30.35-36), a tömeg, a gazdag ifjú vagy a jeruzsálemi asszonyok tanítása (Mk 6,34; 10,21; Lk 23,28), de talán tanításra kell gondolnunk akkor is, amikor azt olvassuk, hogy az elhunyt naini ifjút „odaaadta/visszaadta anyjának” (Lk 7,15). Nem kevésbé tanulságos észrevenni azt is, hogyan következik megrendültségéből kenyerének megosztása az éhes emberekkel (Mk 8,2-8), higgadtságából küldetésének következetes teljesítése (Lk 13,31-33; Mk 14,36.42) vagy halálos szomorúságából Atyjába kapaszkodó imádkozása (Mk 14,33-41).

***

Jézus érzelmi gazdagságának jellemzésére befejezésül megemlíthetjük: előfordult, hogy egyazon helyzet háromféle érzelmet váltott ki Jézusból. Amikor a gyógyulást kérő leprás térdre borult előtte, akkor egyrészt „haragra gerjedt”, másrészt megesett rajta a szíve, azaz „megrendült” és „részvétet érzett iránta” (Mk 1,41); amikor pedig a farizeusok hallgatással reagáltak arra a kérdésére, hogy sza-

bad-e szombati napon jót tenni, „haraggal végignézt rajtuk”, és mivel „részvétet érzett irántuk”, „szomorú volt” szívük megkövesedettsége miatt (Mk 3,5).

További tanulságok levonását pedig rábízuk a kedves Olvasóra.

DÖRY ISTVÁN

REFLEXIÓK GYÖRGY LAJOS (PIROS) GONDOLATAIRA

A KOINÓNIA 2015. OKTÓBERI SZÁMA

György Lajos mester nagyon szépen összeszedi Darwin, Dawkins, Odum, Lorenz és Csányi vonatkozó munkáit, amiben igyekszik rendet tenni, de végül is nem tesz rendet. Pedig az összefüggés egyszerű és több szinten is jól tanulmányozható. Tehát ezek alapján akár le is vezethetjük, mit kell csinálnunk, hogy az emberiség - a kulturális evolúció révén - eljusson a vágyva vágyott érett, együttműködő szakaszba.

1.) A gének azért "önzők", mert **kicsik, egyszerűek**, nem tudnak mást, mint saját önfenntartásukra irányulni.

2.) Dawkins is többször elmagyarázza, hogy egy "önző" gén kódolhat **önzetlenséget**, amely a gazdaszervezet szintjén biztosítja öneki, saját magának a fennmaradását (is).

3.) Az önző gének mintájára működnek a jól tanulmányozható vírusok, baktériumok, mert nem is nagyon tudnak másról, ami körülöttük történik.

4.) Hogy az "önző" szervezetekből, génekből együttműködő szerkezetek legyenek, ahhoz elsősorban **idő** kell (érett rendszerek) - és **evolúciós kényszer**.

5.) Ahhoz hogy egy fajon belül kialakuljon az agresszív és/vagy kooperatív magatartás még az is kell (ugyanaz!), hogy **felismerjék**, memorizálják egymást (pl. madarak, emlősök)

6.) Talán azt lehet állítani, hogy az agresszió előbb kialakul, mint a kooperáció, de erre csak annyi evolúciós magyarázatot látok, hogy a távöltartó viselkedés talán egyszerűbb, mint valamit együtt, összehangoltan csinálni.

7.) Az embereknek - és csak az embereknek -, ezen kívül van még egy esélye/végzete: nem csak génjeik segítségével örökítenek át viselkedést, hanem **utánzás, tanulás, tanítás** révén is. Ez a kulturális evolúció.

8.) A kulturális evolúció sokkal **gyorsabb** (kb. tízezerszer), viszont még nagyon az elején vagyunk (pár ezer év): sokkal jellemzőbb a diverzió fokozódása, mint az érett rendszereknél kikristályosodó összehangolódás.

9.) Az is igaz, hogy **túlnyertük magunkat**: néhány szerzőszám, gyógyszer által sokkal erősebbek vagyunk, mint bármi körülöttünk; így nem érvényesül még erősen, hogy akármilyen hülyeséggel a fejünkben nem lehet élni (mert lehet: a fosszilis ellátó gépezet ad enni); a diverziót egy kötegbe fonó kényszerek nem elég erősek. Eddig a tények.